

МІФАСЕМАНТЫКА І ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ВОБРАЗА БАЛОТА Ў БЕРАСЦЕЙСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

А.А. Васільчук, 3 курс

Навуковы кіраўнік – І.А. Швед, д. філ. н., прафесар

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

Беларускія народныя ўяўленні пра элементы ландшафтнага падкоду складаюць вельмі шырокі і разнародны (як у структурных і змястоўных, так і генетычных адносінах) комплекс уяўленняў. Мэта дадзенай працы – спроба сістэматызацыі і асэнсавання наяўнасці эмпірычнага матэрыялу, які адносіцца да 19-пачатку 20 ст. Пры гэтым маецца на ўвазе разгляд акрэсленай праблемы ў агульным плане. Гэта значыць незалежна ад якога-небудзь канкрэтнага фальклорнага жанру ці віду. Мы не імкнемся да вычарпальнага апісання ўсіх выпадкаў згадвання гэтых элементаў ў вядомых фальклорна-этнаграфічных крыніцах. Але яно па магчымасці ахоплівае большасць характэрных прыкладаў.

Як вядома, ландшафтны падкод уваходзіць у склад касмаграфічнага коду. Ландшафтны падкод складае вялікая група элементаў, але мы, нажаль, у сваім артыкуле паспрабуем даць характарыстыку толькі аднаму асноўнаму элементу, а менавіта вобразу балота.

Перш за ўсё трэба адзначыць, што балота – рэшткі колішніх азёр, якія захавалі спецыфічныя назвы: Балваны, Кравяное балота, Паганскае балота, Каралеўскае балота, Белае балота, Чорная лужа, Чортава балота ды інш.

Паходжанне балота апісваецца ў шматлікіх беларускіх касмаганічных паданнях. У іх апавядаецца, што Бог пачаткова стварыў зямлю пасярод пракаветных водаў гладкай, роўнай, шырокай і ідэальна круглай. “Балота да ўсялякую тхланю да нетру зрабіў чорт. Ён пагледзяў, што Бог сее зямлю, от ён схпіў трохі зямлі да й схаваў яе ў горло. Азірнуўса Бог да й пытае, што ён есць. Чорт, каб атперціса, хучэй праглынуў тую землю. Толькі ён тое зрабіў, як у ём зямля пачала расці. Бачыць чорт, што зямля расперла яго, от ён давай рыгаць. От дзе толькі чорт рыгнуў, там і зрабілася балото да такая нетра, што там і да гэтага часу толькі й живуць чэрці” [1, с. 82].

Лічылася, што на балоце жыве балотнік – найбольш пачварная з усіх нячысцікаў, якія живуць у балоце. Ён уяўляўся страшэнным таўстуном, без вачэй, увесь у вялікім слоі гразі, да якой наліпала ў беспарадку багавінне, мохавыя валокны, смаўжы, жукі і інш. вадзяная жамыра. Балотнік не здольны да пяшчоты і ласкі. Панурыя, няўклудныя, нерухомыя, яны живуць у непасрэднай блізкасці разам са сваімі братамі Багнікам, Аржавенем і Лознікам, дапамагаюць адзін аднаму пераследаваць ахвяру – чалавека ці свойскую жывёлу. Прыгожымі вобразамі і гукамі яны заманьваюць ахвяру, якую пад зваблівай раслінаю чакае дрыгва. Калі ахвяра, блытаючыся ў каранях і ствалах лазняку, пачынае тануць, нячысцік хапае яе за ногі і паволі, але ўчэпіста цягне да сябе. Паверхня багвы сыходзіцца, не пакідаючы слядоў пагібелі. Усе разнавіднасці нячысцікаў, што живуць у балоце, не баяцца грамавых стрэл, якія трацяць смяротную сілу ад судакранання з паверхняю багны. Найвялікшая небяспека для балотніка – асушэнне балота каналамі. Балотнік цешыцца раслінным і жывёльным жыццём на паверхні свайго жылля. Раніцаю і ўвечары ён крычыць на розныя галасы [2, с. 131].

Касмаганічная сімволіка балота звязана і з яго рэальнымі ўласцівасцямі – гэта беспарадкавая сумесь зямлі і вады, першасных элементаў, з якіх утвараўся будучы Космас. Таму балота – улюблёныя месцы бытавання розных нячысцікаў, якія пераймаюць функцыі антаганіста бога ў акце стварэння. Але сярод гэтых нячысцікаў таксама назіраецца пэўная спецыялізацыя [3, с. 41].

На Палессі верылі, што на балоце жыве чорт: “Падумала давицца, с мужиком пассорилась. Решила задавицца. Сделала петлю себе и думала: «Ўжэ ў ночю задавлуса!» Ўжэ не спала, ждала 12 часоў, думала: “Ўжэ задавлусь!” Яно як стала стукати там да грухати – ей страшна стала. Да перехрестилась. И не пошла давицца. Пошла спать. А на заўтра, як стала, полезла на хату, на чердак – паглядеть, что там стукало. Аж там полна петля венками набита, да так крэпко набито – и вытянуть нельга. То чорти ж, наверно, дидька. Хоть чорт, хоть дидька – эта одно. Дидька живёт у балоте. И чорт, и дидька, и радька. Радька – дидька така. Дидька, matka и батька. Радька е батька, дитька е мама, дите е чорт” [4, в. Грабоўка].

На Берасцейшчыне існаваў звычай адносіць на балота і выкідваць “нячыстыя” рэчы (адзенне памерлага, смецце). У некаторых раёнах балота было месцам пахавання “нячыстага” нябожчыка – самагубцы, так як лічылі, што балота – месца знаходжання нячыстай сілы. Напрыклад: “Кажуть, нэчыста сила у балоти. Шоў чововэк, Гусак дразнили його. Пришоў у Барбароў, зашоў у цэркаў, да зашоў у карчму, да добро выпіў. Што после идэ, а чэрти за його да чэрэз воду його пэрэнэсли, на купину палажыли (кочка на болоте). Його розули, чоботы павэсили, анучэчки павэсили. А йон спыть. Да ему коньскага кала прынесли таки булки – його угашчають. Да тую воду нальють у чэрэпок, а йон думае – то пива стаить. Праснуўса йон: пэрэд ним коньский кал, чэрэпок воды. Да стаў кричать, стаў гукать, да пришли пэрэвэзли його – бо глыбоко – утонешь. Заракнуўса: сколько буду жыть, не буду пить” [4, в. Барбараў].

Вядома легенда, згодна якой Бог пакараў чалавека за тое, што той не выкінуў мяшок з “гадамі” ў балота: “Шёв дедок и дал мешок человеку нести и сказал: «Занести этого мешка ў болотэ и выкинь, но не развязывай», а человек развязал, ўсё и расползлось. «Теперь ты будешь усю жизнь буслом и будешь собирать весь гад на болоте», – сказал дедок” [4, в. Барбараў]; “Колысь Бог казав, шчо позбыраты ту всю звирыну: и гадюкы и жабы, то вин (Бог) зибрав всэ в мишок и на, втопы. Тилько мишка нэ позвезуи и нэ дывыси. И занэсы його, втопы. То нэ будэ тойи паскуды. То дийшов до болота и став дывытыся. А воно то як з мишка пулизо и розлизлося. То й Бог розэсэрдывся и пыхонув його в болото, то вин поky обмазався. – То ты будэш цилый вик збыраты тое. Завшы по булоти ходыть тай збырае” [4, в. Забуж’е].

Вобраз балота вельмі шырока ўжываецца ў любоўных замовах. Да прыкладу: “Дым-дымище, иде з печи жаром, з целушки паром, з бухних витров, з бухних витров. Ви пойдит полетить в восточну сторону. Там есть болото. В том болоти сидять з немилими, з некультивими, з одворотеми.

У руках держать по дубовой тросточки, ходять по железной тросточки, никогда вони не сходятся. Як зейдуться, зоймутся, ругаються, з волося тыскаються, друг друга в глаза харкаются. Щоб рабобожому и рабобожой ... николи не сходятся. А як зойдуться, займутся, дерутся, ругаються, за волося таскаються, друг в друга в глаза харкалис и плодовые речи не говорили” [4, в. Вышэвічы].

Верылі, што “месца знаходжання ліхаманкі – вада і балотныя мясціны, адкуль яна і прыстае да чалавека, то лячыць яе трэба сухапутнымі, а не балотнымі і вадзянымі рэчамі. Ліхаманкі прыстаюць да чалавека пасля таго, як ён паеь чаго-небудзь не да густу і ў вялікай колькасці. Рана да сонца, хворы на ліхаманку, узяўшы яйка, ідзе на ростані і пакідае там яйка, імкнучыся пры гэтым, каб ніхто не здагадаўся пра яго справу. Потым хворы спяшаецца дадому, баючыся азірнуцца, каб хвароба да яго не прыстала. Другія раяць адкідваць яйка не на ростані, а куды-небудзь у балота. Адкінутае з такой мэтай яйка нікому не трэба падымаць, бо да падняўшага абавязкова прайдзе ліхаманка. Увесну, у сезон ліхаманак на вёсках, часта даводзіцца бачыць у такіх мясцінах такія яйкі” [5, с. 213, 231]. Калі ў чалавека з’яўляўся лішай, то патрэбна было прачытаць замову: “Ты, лішай, як агонь, не шырыся. Як дым, разыйдзіся. Так сказаў Божы Сын. Амінь, амінь, амінь. І другі лішай: ідзі, лішай, на мхі, на балоты, на сухія лясы, на сухія сукі. Радзі Хрыста, радзі Божай Мацеры. Ганю, ганю, ганю. І нада іголкай вадзіць эта места кругом” [5, с. 295]. А калі з’яўляліся бародаўкі, то патрэбна было “перавязаць і атвязаць, памаліцца. Кожную нада перавязаць, а нітку ў балота ўкінуць. Як нітка згніець, узялкі развяжуцца, тады і барадаўкі вон. На маладзік нада, і “Отча наш” перамаліцца” [5, с. 305].

Нягледзячы на тое, што артыкул не можа прэтэндаваць на падрабязны і заглыблены аналіз вобраза балота і яго функцыянавання ва ўсіх яго відах і жанрах беларускага фальклору, а з’яўляецца хутчэй эскізнай замалёўкай, усё ж некаторыя высновы з атрыманага матэрыялу можна зрабіць. Матэрыял паказвае, што семантыка вобраза Сонца шматаспектная і ў сваёй аснове надзвычай архаічная. У залежнасці ад кантэксту, гэты вобраз выяўляе амбівалентныя значэнні, суадносіцца з сістэмай устойлівых касмічных, прыродных і метафізічных апазіцый.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Сержпутоўскі А.К. Русальная нядзеля. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі; склад., уступ. арт., пасляслоўе, навук. рэд., літ. апрац. У. К. Касько. – Мінск: Выш. шк., 2009. – 478 с.
2. Васілевіч У.А. Балотнік // Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2-х т. Т. 1 / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2005. – С. 768.
3. Дучыц Л., Лобач У., Санько С. Балота // Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск, 2006. – С. 599.
4. Палескі архіў інстытута славяназнаўства РАН.
5. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / уклад. і паказ. Т. В. Валодзінай. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – С. 776.